

Dokončni zlom spirale molka? Opomba k prevodu

POVZETEK: Prispevek postavlja v kronološki in konceptualni kontekst zadnje spremembe v teoriji spirale molka, ki jo od 70. let 20. stoletja razvijajo Elisabeth Noelle-Neumann in njeni kritiki. Novost v tej teoriji, ki jo je nedavno predstavila njena avtorica, zadeva pojem mnenjskih voditeljev in način, kako ga je vključila v svojo osnovno teoretsko kompozicijo. Prvi je na ta pojem opozoril že Paul Lazarsfeld, ko je proučeval volilno vedenje v ZDA, v zadnjem času pa ga je reaktualizirala Noelle-Neumannova s svojo teorijo javnega mnenja kot družbenega nadzora. Vprašanje, ki se postavlja, je, v kolikšni meri prenovljena podoba spirale molka ostaja konsistentna svoji osnovni kompoziciji. Odgovor avtorjev prispevka je odklonilen.

KLJUČNE BESEDE: teorija spirale molka, volilno vedenje

1. Nekaj pojasnil o prevajanju

Prevod članka, s katerim Elisabeth Noelle-Neumann povezuje pojem mnenjskih voditeljev in teorijo spirale molka, je nastajal postopoma, pri čemer mu je posredno ali neposredno botrovalo več posameznikov. Pred analizo njegovih vsebinskih implikacij se nama zdi primerno, da kratko predstaviva ozadje njegovega nastanka. Omeniti velja seminarsko delo pri predmetu *Metodologija komunikoloških raziskav* na FDV (prof. Slavko Splichal in prof. Anuška Ferligoj), kjer sva avtorja asistenta in kjer je spirala molka že vrsto let izhodišče empiričnega raziskovanja (gl. Petrič in Pinter 2002: 37). Nekatero ideje, pojmi in operacionalizacije, ki so v prevedenem besedilu Noelle-Neumannove predstavljene, so sicer že bile predstavljene v slovenski kontekst (gl. Rutar in Simeonov 2001), vendar ne dovolj sistematično. Kritično razgrnitev idej za nadaljnje raziskovanje v svojem prispevku k tej tematski številki predstavlja Gregor Petrič. S tem prevodom se lahko torej pridružimo upanju, da bo prihodnje proučevanje teorije spirala molka ubralo smer, ki jo je avtorica te teorije začrtala s svojim zadnjim obratom (glej prevod Noelle-Neumann 2002), čeprav obstaja bojazen, da se teoretsko in empirično zanimanje za to teorijo preneha, zaradi protislovnosti avtoričine nove teoretske kompozicije.

Besedilo, ki smo ga prevedli za pričujočo tematsko številko, ima tudi širše implikacije za raziskovanje mnenj v slovenskem prostoru. Ne glede na teoretsko problematičnost in spornost nekaterih predpostavk, predvsem na normativni ravni, na podlagi katerih je Elisabeth Noelle-Neumann zgradila svojo teorijo spirale molka in merski aparat, ne gre

odrekli teoriji pomembne vrline, namreč integracije metodoloških spoznanj. Nekatere rešitve se zdijo danes že zastarele, a teme, ob katerih se razpirajo, še niso dokončno dorečene; ne v slovenskem družboslovju, ne v širšem, mednarodnem prostoru. Nekateri metodološki in operacionalni predlogi Noelle-Neumannove utegnejo biti primerno izhodišče za kritično razmišljanje o uveljavljenih rešitvah v empiričnem raziskovanju mnenjskih procesov (gl. Uhan 1998).

Prevajanje je delo Nine Fabjančič in Sandre Kremžar. Začelo se je z besedilom *Die Wiederentdeckung der Meinungsführer und die Wirkung der persönlichen Kommunikation im Wahlkampf*, ki ga je Noelle-Neumannova v sodelovanju z Wilhelmom Haumannom in Thomasom Petersenom (1999) pripravila kot komentar k nemškim parlamentarnim volitvam leta 1998 (gl. tudi Noelle-Neumann 1998; odlomek je objavljen v dodatku k prevodu). Letos spomladi je prenovljeno besedilo te študije (s prečiščenim empiričnim gradivom) izšlo kot poglavje v knjigi, s katerim je avtorica obeležila svoj 85. rojstni dan. Ker je med starejšim in novejšim besedilom znatna razlika, je bilo potrebnih več redakcijskih odločitev ob prevajanju; nazadnje pa smo se odločili, da v celoti objavimo drugo, se pravi popravljeno verzijo prvotnega besedila, še posebej, ker je Nina Fabjančič v tabelarnih prikazih in grafikonih v zgodnejšem besedilu odkrila več vsebinskih in tehničnih napak, ki jih ne bi bilo mogoče popraviti. Na koncu besedila je zato priložen še dodatek iz zgodnejše verzije besedila, kjer Noelle-Neumannova pojem mnenjskih voditeljev izrecno povezuje s svojo teorijo spirale molka.

Pri zbiranju drugih objav iz časa med obema verzijama besedila, kjer je Noelle-Neumannova pojasnjevala operacionalizacije posameznih merskih orodij in načine posploševanja, je Andreju Pinterju pomagala sodelavka raziskovalnega centra v Allensbachu, Britta Sommer; z njeno pomočjo je bilo pridobljeno tudi dovoljenje za pričujočo objavo. Končna oblika prevoda je zaradi upoštevanja dveh nosilnih predlog (1999, 2002) in zaradi nekaterih poenostavitev pri citiranju ter tabeliranju podatkov uredniško redigirana, tako da se ujema z navodili za objavo v pričujoči reviji.

2. Vsebinski komentar

Zamisel o tem, da bi oblikovanje in vpliv javnega mnenja pojasnili z njegovim komunikacijskim antipodom – z molkom –, je v minulih treh desetletjih pomembno vplivala na raziskovanje mnenjskih procesov. Model spirale molka, ki ga je v začetku sedemdesetih let predlagala Elisabeth Noelle-Neumann (1974, 1993), je zaradi svojih kontroverznih predpostavk, verjetno še bolj pa zaradi neposrednih operacionalnih rešitev, sprožil obsežno empirično raziskovanje javnomnenjskih procesov in jih usmeril na stopnjo konformnosti v družbi, preference večine, odnos do odklonskosti, delovanje manjšin, drugačnosti in podobno. Kljub vrsti teoretskih in empiričnih kritik (Splichal 1997) in drugim očitkom, vezanim na zgodovinsko genezo teorije spirala molka (Simpson 1996), se je vedno znova izkazalo, da je bil model z nekaterimi dopolnitvami sposoben obdržati razvojni potencial in na ta način tudi pojasnjevalno moč osnovne ideje. S pregledom študij, ki osnovni model razširjajo, je mogoče ugotoviti, da je težko izpopolniti osnovni model spirale molka brez dodatnih teoretskih protislovij (o tem

govori prispevek Gregorja Petriča v tej številki revije). Z idejo, da vpliv mnenjskih voditeljev in medosebnega komuniciranja lahko »obnovi« spiralo molka, se namreč postavlja logično vprašanje – ali ni ideja spirale molka zgrešena, če od osnovne ideje modela odstopa tudi njegova avtorica?

Odločno je mogoče ugotoviti, da razkorak med modelom spirale molka in idejo o mnenjskih voditeljih teoretsko ni spravljiv. Medtem ko je bila zamisel Noelle-Neumannove izvirno utemeljena na homogenizaciji in posplošitvi mehanizmov družbenega zaznavanja (Noelle-Neumann 1974), je bilo ključno spoznanje Lazarsfeldta in Katza, ki sta v petdesetih letih s svojo študijo *Personal Influence* (gl. Katz in Lazarsfeldt 1999) opozorila na pomen mnenjskih voditeljev pri oblikovanju volilnih preferenc, povezano z ustvarjalnostjo medosebnega komuniciranja. V tem smislu je znana teza Noelle-Neumannove, da se spremembe mnenj ne pripetijo le posameznikom, pač pa vselej večjim skupinam. Če je posameznik v modelu spirale molka predstavljen kot oddaljeni opazovalec, je v teoriji dvostopenjskega toka sporočanja (oziroma dvostopenjskega toka sporočil) obravnavan kot aktivni sogovornik (Katz in Lazarsfeldt 1999: 46). In nenazadnje, model spirale molka, ki je bil oblikovan na predpostavkah atomizirane in konformne družbe, se v okoliščinah, katerih osrednja značilnost je izkušanje komunikacijskega okolja, prepletenega z intenzivnimi medosebnimi odnosi, naglo razgradi. Če nekoliko obrnemo besede Elihuja Katza (Katz 1983), spirala molka slika temno plat družbenega komuniciranja še temnejšo.

Kratek komentar k temu radikalnemu zasuku v pisanju Noelle-Neumannove se zdi nujen zato, ker se z njim na zanimiv način razpira pogled na razvoj dveh paradigmatičnih raziskovalnih tradicij (spirala molka in raziskovanje mnenjskih voditeljev). Dodatno pojasnilo se zdi po drugi strani primerno tudi zato, ker je bil model spirale molka v slovenskem prostoru razmeroma pogosto predmet empiričnega preverjanja (Rutar in Simeonov 2001, Petrič in Pinter 2002). Naslonitev na pojem mnenjskega voditelja in na konstrukt idej, ki je z njim povezan, pa izključuje tri bistvene teoretske prvine, s katerimi je bil izhodiščno opredeljen model spirale molka: (a) predpostavko o množični družbi, (b) tezo o odločilnem vplivu množičnih medijev ter (c) vzročno povezavo med družbenim zaznavanjem in vzpostavljanjem večinskega mnenja.

Kot dokazuje Splichal, »spirala molka Noelle-Neumannove izhaja iz modela množične družbe, kjer so posamezniki med seboj ločeni, neposredno odvisni od množičnih medijev in izpostavljeni njihovem (propagandnemu) učinku« (1997: 227). Posameznik je v izhodiščni zastavitvi Noelle-Neumannove (1974, 1993) nenehno izpostavljen groznji s stigmatizacijo in posledično z družbeno osamitvijo, če izraža odklonska mnenja, osamitev pa je videti enkratna in dokončna. Medsebojno ločeni in oddaljeni, kot predpostavlja ta model, naj bi bili posamezniki za tovrstne pritiske neizmerno dovzetni. Zato, kot je dokazovala Noelle-Neumannova, jim ni pomembno, kaj je prav in narobe, temveč zgolj to, kar je v družbi sprejemljivo. Glede moralno obloženih vprašanj, ki lahko sprožijo čustvene reakcije, se posameznik popolnoma refleksno odzove na zunanje pritiske in uravnava svojo kognitivno disonanco vedno na način, ki ne daje prednosti lastnim idejam, željam, in predstavam. Prekomerno socializirana podoba posameznika, nenehno podvrženega podzavestnemu strahu pred

družbeno osamitivijo, ki jo je mogoče izpeljati iz pisanja Noelle-Neumannove (1993: 202), povsem ustreza modelu množične družbe.

Podobno torej, kot je teorija o dvostopenjskem toku sporočanja nastala v razmerah, ko so prevladovale predstave o odločilnem vplivu množičnih medijev in jih je ta teorija postavljala na glavo s svojim opozarjanjem na formativne in oporne učinke medosebnega izmenjavanja pogledov, je tudi pojav spirale molka povezan z odklonom od prevladujočega pojmovanja medijskih učinkov kot šibkih in relativnih glede na kontekst interpretacije. Ne glede na prepričljive dokaze o selektivnih procesih, ki posredujejo med medijskimi impulzi in individualnim sprejemanjem ter relativnim pluralizmom množičnih medijev, Noelle-Neumannova (1993) postavlja posameznika za nemočno orodje v rokah propagandno izpopolnjenih medijskih aparatov, ki se izražajo prek novinarjev, katerih pogledi na družbene in politične teme naj bi bili identični. Če je v tem smislu spirala neke vrste povratek k tezi o močnem vplivu medijskih vsebin, si raziskovanje mnenjskih voditeljev pri oblikovanju preferenc prizadeva dokazati ravno nasprotno, namreč da so mnenja rezultat razvejanih omrežij horizontalnih interakcij med posamezniki. Za spiralni proces, strogo vzeto, bi moralo biti problematično, da je lahko v teh medsebojnih interakcijah kdorkoli mnenjski voditelj.

Če je pri teoriji Noelle-Neumannove problem vsemogočnega medijskega vpliva in ustrezno temu podoba nemočnega posameznika nemara najpomembnejši vzrok, da so kritiki spirale molka iskali nove pojmovne nastavke, je tisto teoretsko nasprotje, ki zaradi vključevanja ideje o mnenjskih voditeljih dobesedno *zlomi* spiralo molka, ravno odmik od specifične neposredne vzročne povezave med družbenim zaznavanjem in oblikovanjem večinskega mnenja. V tem prepletu individualnega in družbenega je namreč skrito delovanje spiralnega učinka: posamezniki, ki imajo od večine različno mnenje, se niso pripravljene izpostavljati možni osamitvi, zato obmolkejo. Molk manjšin še dodatno utrjuje prevlado večine in zaradi vse jasnejše konvergence v neko večinsko mnenje je sčasoma molčečih posameznikov vse več. Sodbo o večinskem mnenju, ki je za ta proces potrebna, si, kot trdi Noelle-Neumannova, posamezniki ustvarjamo z nenehnim opazovanjem *mnenjskega ozračja*, tj. porazdelitve mnenj v družbi nasploh. Sodba o enosmernem vplivu te porazdelitvi na ljudi mora biti pravilna, sicer se spiralni proces ne more odvijati, saj takoj, ko dopustimo možnost, da so subjektivne ocene oblikovane na osnovi medosebnih komunikacij, postane javno (ne)izpostavljanje mnenj precej bolj heterogeno, s čimer pa se izgubi trdna podlaga za javno konvergenco nekega pogleda. Noelle-Neumannova dokazuje pravilnost zaznave večinskega mnenja s kontroverzno tezo, da smo ljudje obdarjeni z naravnim občutkom za ocenjevanje mnenjskega ozračja in da zmoremo v vsakem trenutku oceniti, čemu je družba naklonjena in čemu ne (1993). Za spiralo je torej pomemben izključno odnos med posameznikom in družbo nasploh, odnos, v katerem nastaja javno mnenje. S tem je bilo dobesedno mišljeno, da pritisk h konformizmu izvira iz razmerja mnenj na občni, družbeni ravni, medtem ko opora za »nepopularna« mnenja v bližini neposrednega okolja in medosebnih komunikacijskih stikov po takšnem razmisleku ni dovolj za pridobivanje samozavesti, potrebne za javno izpostavljanje.

Še več, posameznikovo medosebno okolje v modelu spirale molka le krepi medijsko razpoloženje glede javnih problemov. Zanimanje za mnenjske voditelje in povezovanje s to raziskovalno tradicijo za spiralo molka tako ni kakšna »logična« razvojnja stopnja, ki bi jo lahko uganili glede na posamezne komponente modela. Čeprav je Noelle-Neumannova v zaključku svoje knjige o spirali molka (1993) zapisala, da je največji problem in izziv za njen model vloga referenčnih skupin, je bila tam njena zastavitev predstavljena kot načrt za podrobnejšo obravnavo razkoraka med ugotovitvami o mnenjskih procesih v majhnih, fizično povezanih skupinah, in procesi na širši, družbeni ravni, kar v raziskovalnem smislu vodi ravno v nasprotno smer od ukvarjanja z mnenjskimi voditelji.

Morda je poskus združitve dveh pogledov predvsem posledica vpliva ugotovitev tradicije raziskovanja teorije spirale molka, ki ne analizira zgolj vpliva konformizma in drugih negativnih motivov v oblikovanju in izražanju javnega mnenja, ampak ob upoštevanju kompleksnosti socialnopsihološke družbene dejanskosti vnaša v pojasnjevanje teh procesov tudi pozitivne motive, značilne predvsem za tradicijo mnenjskih voditeljev. Vendar pa je ključni problem tovrstnega združevanja v tem, da lahko model spirale molka velja na družbeni ravni samo, če obstaja neposredna zveza med zaznavami splošnega mnenjskega ozračja in oblikovanjem javnega mnenja. Ko v teoretski model vnesemo posredovalne dejavnike, ki razpršijo delovanje spirale po družbeni strukturi v različne smeri, postane jasno, da se temelji homogenega mnenjskega ozračja in posledičnega nedvoumnega družbenega pritiska razgradijo.

Kritika je celo prišla do ugotovitve, da znotraj teoretskega korpusa spirale molka razkoraka med raziskovanjem majhnim družbenih skupin in širšega družbenega konteksta ni moč preseči, zato je teorija spirale molka lahko predvsem teorija znotrajskupinskega oblikovanja mnenja (Splichal, 1997). Tudi pojma večinskega pritiska in strahu pred osamitvijo se zdita v tem kontekstu bolj veljavna.

Dodatna težava pri razumevanju obrata, ki ga Noelle-Neumannova povzroči z osredotočenjem na mnenjske voditelje, je tudi v tem, da poskus združitve dveh teoretskih pozicij ni predstavljen kot nenadni teoretski zasuk, marveč kot proces daljše kumulacije empiričnih spoznanj in iskanja dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje mnenj. V izhodišču raziskovanja mnenjskih voditeljev se sicer nahaja vprašanje, za katerega je znano, da je bilo konstitutivno tudi za nastanek spirale molka, namreč vprašanje o tem, kako predvideti spremembe volilnih preferenc, natančneje, nenadne vzpone posameznih mnenj in vzpostavljanje njihovega statusa večinskega mnenja. Izhodiščni odgovor Noelle-Neumannove (1974) se je glasil, da zmagovita zagotovo ne bodo mnenja, ki jih posamezniki v danem trenutku niso pripravljene javno zagovarjati, temveč njihova nasprotja. Ker so številne študije (npr. Salmon in Kline 1984; Kennamer 1990) dokazovale obstoj množične nevednosti, se pravi netočnosti zaznav trenutnih družbenih razpoloženj, je Noelle-Neumannova preusmerila pozornost na drugi vir družbenih zaznav. S kasnejšimi širitvami modela spirale molka (1993) je tako postavila spremenjeno tezo, da se bodo kot večinska uveljavila tista mnenja, ki jim dobro kaže v ocenah prihodnje strukture mnenjskega ozračja; osrednji dejavnik so v tem smislu postali mnenjski trendi oziroma agregatne ocene o potencialni razširjenosti nekega mnenja

med državljani. Sodbe o mnenjskih trendih so za razliko od neposrednih ocen za Noelle-Neumannovo vedno pravilne in zagotavljajo odvijanje spiralnega procesa na občem družbenem nivoju. Na ta način je uspela zadržati nujno potrebno zvezo med družbo in posameznikom, čeprav je veliko elementov še vedno ostalo spornih.

Kakorkoli, v zadnji modifikaciji modela spirale molka, ki jo nakazuje pričujoči prevod, se Noelle-Neumannova odreka mnenjskemu ozračju kot dejavniku, s katerim pojasnjuje vzpostavljanje večinskega mnenja. V tem smislu zapiše, da je »spirala molka oprta na medosebno komuniciranje, vendar jo praviloma poganjajo množični mediji« (glej prevod v tej številki revije, str. 124). Dokler so mnenjski voditelji zgolj glasniki medijskih razpoloženj in dovzetni za večinski pritisk, kakor Noelle-Neumannova na nekaterih mestih predpostavlja, je združitev dveh pogledov še mogoča, saj bi se tako spirala molka lahko odvrtela, najprej na nivoju mnenjskih voditeljev, nakar še na nivoju referenčnih skupin. Vendar pa očitno nasprotje med predpostavko, da »mnenjski voditelji živahno sprejemajo vtise, ki jih posredujejo mediji, in jih razširjajo v velikem krogu manj zainteresiranih ljudi, s katerimi so v stikih« (glej prevod, str. 124), in empirično ugotovitvijo, da »manj podlegajo strahu pred osamitvijo, manj se vdajajo spirali molka in se s tem upirajo tudi prevladujočemu razpoloženju v medijih« (glej prevod, str. 126), kaže na veliko protislovnost v želji po ohranitvi veljavnosti mehanizma spirale molka in upoštevanjem socialnopsihološke raznolikosti sodobnih družb.

Ker so mnenjski voditelji opredeljeni kot tisti, ki ne podlegajo spirali molka, je torej uničujoči paradoks novega modela Noelle-Neumannove v tem, da se proces vzpostavlja z delovanjem tistih, ki zanj po definiciji niso dovzetni. Tovrstni razkorak med dvema teoretskima pogledoma sili raziskovalca, v želji po konsistentnem pojmovanju javnomnenjskih procesov, k odločitvi za eno ali drugo možnost, saj njuna združitev ni sprejemljiva. Še več, medtem ko je pojem mnenjskih voditeljev teoretsko nadgradljiv, stoji model spirale molka z večino socioloških razumevanj delovanja družbe v odnosu, ki ne more biti drugačen kot izključujoč. Če je zato očitno, da Noelle-Neumannova z zavestnim lomljenjem spirale molka odstopa od svoje izhodiščne zastavitve, ni jasno, kakšen status pripisuje svojemu prvotnemu modelu. Med drugim obstaja možnost v iskanju vzporednic med mnenjskimi voditelji in avantgardo ter trdnim jedrom, saj jih opredeljujejo sorodne osebnostne značilnosti. Vsekakor je zanimivo, da smer, ki jo nakazuje Noelle-Neumannova, ne vodi k iskanju in preverjanju novih idej, temveč obratno, k začetkom empirične komunikologije. Morda pa so idejni predhodniki tudi najvplivnejši mnenjski voditelji?

Literatura

- Katz, Elihu. 1983. Publicity and pluralistic ignorance: notes on the 'spiral of silence'. E. Wartella in D. C. Whitney, ur. *Mass Communication Review Yearbook*. Beverly Hills: Sage.
- Katz, Elihu in Paul Lazarsfeld. 1999. Osebni vpliv. V: Splechal, ur. *Komunikološka hrestomatija 2*. Ljubljana: FDV.
- Luthar, Breda. 2002. Boj za okus in moralno odličnost: tipologija vrednotnih habitusov. *Družboslovne razprave*, 18 (39): 87-108.

- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1974. The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication*, 24 (2): 43-51.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1993. *The Spiral of Silence. Public Opinion - Our Social Skin*. Chicago: Chicago University Press.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1998. Wahlkampf der Meinungsführer. Nach ihnen richtet sich die übrige Bevölkerung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 14. avg. 1998, str. 5; rubrika *Politik*.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 2002. *Die soziale Natur des Menschen. Beiträge zur empirischen Kommunikationsforschung*. München: Karl Alber.
- Noelle-Neumann, Elisabeth, Wilhelm Haumann in Thomas Petersen. 1999. Die Wiederentdeckung der Meinungsführer und die Wirkung der persönlichen Kommunikation im Wahlkampf. V: H. M. Kepplinger, E. Noelle-Neumann in W. Donsbach, ur. *Kampa: Meinungsklima und Medienwirkung im Bundestagswahlkampf 1998*. Dresden: Technische Universität Dresden.
- Petrič, Gregor in Andrej Pinter. 2002. From social perception to public expression of opinion: a structural equation modeling approach to the spiral of silence. *International journal for public opinion research*, 14 (1): 37-53.
- Rutar, Katja in Petra Simeonov. 2001. Social perception and expression of opinion: a test of the spiral of silence. V: Podnar, Senič, ur. *The bricolage of media studies*. Ljubljana: Pristop.
- Simpson, Christopher. 1996. Elisabeth Noelle-Neumann's "Spiral of Silence" and the Historical Context of Communication Theory. *Journal of Communication*, 46(3): 149-173.
- Splichal, Slavko. 1997. *Javno mnenje. Teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Uhan, Samo. 1998. *Prava in neprava mnenja*. Ljubljana: FDV.